

hozzátartozik a modern szereplírai megszólalásmódok, az énelrejtő-énsokszorozó, korok közötti kapcsolatot teremtő, a szerepváltások által a megismerést segítő metódusok aktuális vizsgálata (főként Baka István és Ferencz Győző művei kapcsán) csakúgy, mint a személyiség, önazonosság, karakterörzés filozófiai és morális, illetve ars poétikai vetületeinek, a lírai én pozicionáltságának folyamatos szemrevételezése. (Mivel úgy tűnik, hogy a kötetbe beválogatott, már korábban kész írásokat szerzőnk nem készült profilkiteljesítő, újabb tanulmányokkal kiegészíteni, csak elvileg hiányolhatjuk, hogy említetlen marad például Baka *Sztyepan Pehotnij*-ciklusa vagy éppen Kovács András Ferenc „maszkváltogató” lírája.)

A vizsgálati módszertan következetes, az alkotói fejlődésívek lineáris-kronologikus, néhol mozaikszerű szemlélésében csakúgy, mint az előfelvetésekre, részösszefoglalásokra és záró összegzésekre építő szerkesztéstechnika vagy a motivikus-tematikusszelektióra alapozott leltározó-kiemelő tárgyalásmód.

Szerzőnk olyan esztétikai, bölcséleti viszonyítórendszert alkalmaz, melynek támpontjai (Seneca, Ortega, Kierkegaard, Bergson, Jung, Bibler, Babits, Hamvas, Márai, Sütő) hiteles hivatkozási alapul szolgálnak, csakúgy, mint a vizsgáltaknak a konkrét kitekintések általi, többszörös tükörben való láttatását segítő, emellett a saját koncepcióit is alátámasztó utalások, idézések. Utóbbiakból kitűnik egyfajta nyugatos-újholdas szellemiségű szakmai elkötelezettség, mely Lengyel Balázs, Rónay László, Vas István, Rába György és főként Lator László iránti tisztelettről tanúskodik.

Mivel az írások mindegyike költők, „nagy öregek” és a mai középnemzedék alkotásaival foglalkozik (kivétel a második Baka István-tanulmány, melyben az addig érzékeny líraelemzést némi töréssel váltja fel a fővonalatában inkább tartalomismertetésre hagyatkozó regény- és drámaabemutató), az sem mellékes, hogy az elemző észrevételekben miféle líramodellekhez való viszonyítás körvonalazódik. Szerzőnk nem favorizál kánonokat, beszédmódokat, hanem művek és életművek egyedi értékeit keresi, s a teljesítményt, a hatást független értékrendszerhez viszonyítja, melynek legfontosabb tényezőiként a tradíció és modernség, illetve a személyes és általános érvényűségi szerves egymásra épülést, közérzetrajz és szinkron korrajz hitelességét, olykor a dialektikus jelentéstelítettség feszültségeinek kiaknázhatóságát ismerjük fel nála. Ideológiáktól mentes közelítésmód ez, bár Fodor András audei ihletettséggű objektívizmusáról szólva egy alkalommal az elemző veszélyesen közel kerül

az énközpontú költészet elmarasztalásához, alulértékeléséhez.

A kötetnyitó tanulmányban megmutatkozó érdeklődés nyomán a későbbiekben is alapvetően jelenlévő Pilinszky-orientáltságot vehetünk észre, melynek jelzései a tanulmányok felében nevesítve is megtalálhatók, s nem véletlenül a legnagyobb hangsúlytöbbletekkel éppen Csokits János és Takács Zsuzsa lírájának inspiráltságát vizsgálva. Irányzatoktól és nemzedékektől függetlenül elkerülhetetlennek mutatkozik Baán Tibornál a József Attila-i vonatkoztatás és hatáskimutatás is. Az említettek kivül a legtöbb hivatkozás Weöres Sándor nevéhez kötődik, sokarcúsága révén sokféle relációban, érdekes ugyanakkor (hiszen a kötet címadasa alapján ébredhetne az olvasóban ilyesfajta várakozás), hogy Weöres lírai-szerepjátékosi, alakváltó géniusza csak ritka és közvetett-érintőlegesen szempont a kitekintéshez, összevetéshez. Karakterfüggő a viszonyítás a szintén többször említett Adyval (I. Parancs János, Baka István, Döbrentei Kornél és Nagy Gáspár költői moráljának vizsgálata) és Tandorival (I. Takács Zsuzsa, Hules Béla és Ferencz Győző nyelvszemléletének jellemzése) kapcsolatos hivatkozások esetében. Szerzőnk sokat ad a vonatkoztatási rendszer árnyalttá tételére, melynek bizonyítékaként igen sok adatot szerepeltethetett volna egy esetleges névmutatásban. Arra is van figyelme, hogy a vizsgált szerzők egyes alkotói korszakaiban tettenérje a műfordítói munkákából levezethető külső hatásokat (I. a Károlyi Amy – Dickinson, illetve Ferencz Győző – Donne és Berrymen párhuzamok említését).

A Baán-tanulmányok egyik fő erénye a szemléletesség. Ebben jól érzékelhetően közrejátszik, hogy a szerző a szaknyelvnek (beleértve a társtudományokbeli, mindenekelőtt pszichológiai terminológiát is) és a költői nyelvnek egyaránt beavatott alkalmazója. Értelmezései, kommentárjai világosak és koherensek, elemző észrevételei sokszor maguk is képgazdagok, állításait példákkal, idézetekkel bőségesen illusztrálja. Az értekező stílus mindvégig érzékelhető igényességével szemben ugyanakkor meglepőnek minősül egy-egy kevésbé sikerült nyelvi megoldás (pl. nehézség: „szülőfölddél *élt táj*”, figyelmetlenség: „Jóval *ismertebb* (...) *a műfordító ismertsége*”, „Emberi *példát adnak* (...) *emberségből*”, pontatlanság: „*eljut a létezésbe vetett szépség* (...) *érezséhez*”, modorosság: „létezik *pánacea bajainkra*”), s figyelmeőbb korrekktúrával és beszerkesztéssel elkerülhetők lettek volna a két Fodor András-tanulmány önismétlései is.

(*Orpheusz Könyvek*, 2004)
Juhász Attila

A piacképes Márai és a bestsellerlista. Posztumusz reneszánsz

(Tanulmányok Márai Sándor német nyelvű utóéletéhez)
(Szerkesztette Bernáth Árpád és Bombitz Attila)

Különös, már-már groteszk fintora a sorsnak: Márai Sándor hírét-nevét s előbb egy, majd több művét épp az az esemény, a Frankfurti Könyvvásár repítette magasra halála után tíz évvel, 1999-ben, amelyről életében csakis elítélően, fájdalmas megvetéssel nyilatkozott. 1973. november 5-én például így írt Simányi Tibornak: „A frankfurti ismétlődő gyászszertartás mindig újra meggyőz arról, hogy az »irodalom« kezd kétszemélyes vállalkozás lenni: egyfelől az író, másfelől az olvasó keresik egymást, tapogatnak a sötétben. Közül van az üzem. De ennek már semmi köze az irodalomhoz” (*Kedves Tibor! Márai Sándor és Simányi Tibor levelezése 1969–1989*. Helikon Kiadó, Bp., 2003. 56.). Két esztendővel utóbb, 1975. november 10-én sem gondolkodott különbözően: „Egy frankfurti, Schopenhauer (...) Mit szolt volna a könyvvásáron, ahol százezreivel sorakoznak az állványokon a könyvek, melyek már a megjelenés pillanatában halálraítéltek. Ha visszagondolok az elmúlt tíz esztendő szépirodalmi könyvtermésére, erőltetni kell öregek emlékezetem, hogy felidézzelek egy szépirodalmi művet” (*Kedves Tibor!*: 93–94.). S Márai a maga lesújtó ítéletével nem volt egyedül. Nem csupán levelezőpartnere, Simányi Tibor vélekedett hozzá hasonlóan a „Frankfurter Buchmessé”-ről (i. m. 226.), hanem például honn maradt s merőben más meggyőződésű írotársa, Déry Tibor is, aki – minő egybeesés! – szintén 1973 novemberében summázta a maga kritikáját. Ekként: „Számok! – Az októberi frankfurti könyvvásáron kétszáznegyvennyolcezer könyvet állítottak ki, ezek közül hetvenkilencezer jelent meg az idén. – A könyv ma már nem könyv többé, csak egy számjegy egy összeadásban. Nem könyv, hanem árucikk. Plusz vagy mínusz szám egy év végi üzleti mérlegben. Értéke annyi, amennyit a kiadó s mögötte – messze mögötte – az író keres vagy ráfizet. S nem a jó könyv kelendő többé, hanem a jól hirdettet, terjesztett” (Déry: *A napok hordaléka*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1982. 347.). – Magánvélemények – származzanak bárkitől – persze sohasem változtatnak a dolgok menetén. Akármint ítélkezett is Márai (és Déry), a sors különös, már-már groteszk fintora bekövetkezett. Az 1999-es Frankfurti Könyvvásár egyik

nagy fölfedezettje, sőt: szenzációja éppen Márai és *A gyertyák csonkig égnék* című regényének német újrafordítása lett – nyilván nem teljesen függetlenül a tényről, hogy az évben Magyarország volt a Buchmesse díszvendége (57.). Az a Márai, aki akkor immár csaknem hetven esztendeje s másfél tucatnál is több – aránylag csekély visszhangot keltő – művével jelen volt a német könyvpiacra (25–28., 41.), s az az erősen közepes regény, amelynek első átültetése – jóllehet két kiadást is megért: 1950-ben és 1954-ben – korántsem hozta meg a sikert (25., 41.). Mondhatnók: *A gyertyák csonkig égnék* a magyar eredetihez sokkalta hívebb *Die Kerzen brennen ab* címmel jószerével érdektelenségbe süppedt, *Die Glut* címen viszont fényes diadalt aratott. A Márai emlegette „üzem”, amelynek „...már semmi köze az irodalomhoz”, 1999-ben megette a magát, s a szerző és több műve villámsebességgel bekerült a német irodalmi köztudatba, hogy tartósan (mindmáig) ott is maradjon. *A gyertyák csonkig égnék* elementáris sikere további Márai-könyvek, főleg regények úgyszintén zajosnak mondható sikerét involválta (196.).

Klasszikus írónk esetén, posztumusz „karrierje” – ha a körülményektől elvonatkodtatva, mintegy metafizikusan szemléljük – csakugyan tüneményes és lelkesítő; fölöttébb alkalmas honfiúi és irodalmári keblek dagasztására. Ám ha nem vakít el bennünket teljesen a görögtűz és a nemzeti büszkeség, nem árt több-kevesebb szépséggel figyelniük e fejleményeket. Három okból is. Elsőül azért, mert a német nyelvterületen kivételes népszerűsége szert tevő Márai-regények egyike sem tartozik az életmű legjavához, vagyis sem *A gyertyák csonkig égnék* címűt, sem az *Eszter hagyatékát*, sem *Az igazit* és folytatását, a *Judit... és az utóhangot*, sem a *San Gennaro véreit* nem különleges esztétikai minősége, rendkívüli, immanens értékei szemelték ki a „sikerkönyv” szerepére. (Jellemző, hogy a – nézetünk szerint – nálunknál föltétlenül különb *Zendülők* és a *Csutura* avagy a *Vendégjáték Bolzanóban* fogadtatása jóval szerényebb volt, mind az olvasóközönség, mind a kritika részéről [144–145., 158.]). Másodízben azért ajánlatos némi szépségszisz, mert a németországi Márai-kultuszt megteremtő s azóta is tápláló könyv, *A gyertyák csonkig égnék* fölfedeztetése a véletlen műve volt. A véletlen mibenlétéről hosszan lehetne elmélkedni, ám csatlakozzunk bár Kant nézetéhez (a véletlenek az oki sorok alkalmi találkozási pontjai), osszuk bár Karl Marx véleményét (a véletlen a szükségszerű megjelenési formája) vagy akár más bölcselőkét, e fogalom mindenképp a „kiszámíthatatlanság”, a „vaksors” szinonimája marad. Ezt igazolja *A gyertyák csonkig égnék* esete is. A *Posztumusz re-*

neszánsz című tanulmányfűzér egyik szerzőjétől, Mazán Vilmostól megtudjuk, hogy a véletlensorozat voltaképp 1995-ben kezdődött: akkor jelent meg ugyanis Franciaországban Márainak ez a regénye. Nem keltett különösebb feltűnést, ám a milánói Adelphi Kiadó a nem túl magas színvonalú francia fordítást (!) olasz nyelvre ültette át, s e „szövegváltozat” valóságos szenzáció lett 1998-ban. Az első edíció százezer példányban fogyott el, és havonta (!) kellett közreadni az új s új kiadásokat (57–58.). S a legváratlanabb fordulatra térve: „A pusztá véletlen műve volt, ahogy *A gyertyák...* a müncheni székhelyű Piper kiadóhoz került: a müncheniek olasz megfigyelője egy barátjától kapta kézhez a könyvet, (...)” és „...az abban rejlő üzleti lehetőséget felismerve – azonnal továbbította azt a kiadói lektorátus vezetőjének, Tanja Grafnak. A kiadónak a küszöbön álló Frankfurter Könyvvásár miatt éppen »kapóra jött« Márai, s nem is kélekedtek” (58–59. – A kiemelés tőlünk!). Végiggondolva a történeteket, vajmi nehéz hinni, hogy a véletlen a szükségszerű megjelenési formája... Harmadszor pedig az is fölbresztheti bennünk a szépségszisz, hogy a *Posztumusz reneszánsz*ból kiderül: a németországi Márai-rajongás legalább annyira szól legnevesebb átültetője, Christina Viragh személyének, fordító és alkotói presztízisének, mint a magyar írónak (39., 72., 82–83., 99.). Megjegyzendő: *A gyertyák csonkig égnék*, az *Eszter hagyatéka* és *Az igazit* (kiegészülve a *Judit... és az utóhanggal*) egyaránt Christina Viragh tolmácsolásában látott napvilágot, s épp ez a három kötet vívta ki a legnagyobb népszerűséget. Más Márai-könyveknek, mások fordításában nem jutott ki hasonló ováció. Meglepő s számunkra újszerű jelenség ez: az író „önsúlya” nem elég – védjegyet, minőségi bizonyítványt tolmácsa ad neki; másként mondvá: valamely mű értékét nem a (lefordított) szövege, hanem a fordítója szavatolja. Természetesen tudjuk, mekkorát árthat egy mégoly zseniális szerzőnek is, ha rosszul vagy jellegtelenül költik át. Azt furcsálljuk, hogy a siker garanciáját immár nem föltétlenül a fordítás színvonala, hanem inkább a fordító személye jelenti. Olyan ez, mintha nálunk Tolsztoj és az *Anna Karenina*, Thomas Mann és *A Buddenbrook ház*, Hemingway és *Az öreg halász és a tenger* jelentőségét, értékét a három közvetítő, Németh László, Lányi Viktor és Ottlik Géza tanúsítaná, illetőleg hitelesítené. Meggyőződésünk: Márai van akkora író (még ha nem a Németországban legkelendőbb, legünnepeltebb műveivel is), hogy ne kelljen kölcsönfényben (is) tündöklelnie. – S az eddigieken túl is akad még körülmény, amely kételkedésre ad okot; erről azonban később szólnánk.

Akárminth ítélték is „némelek” a Frankfurter Könyvvásárról, lett lé-

gyen bármilyen szkeptikus véleményünk a történetekről, a tények makacs dolgok (egy Márai-mondás parafrazisával: tények ellen nincs orvosság). 1999 és a reá következő évek Márai diadalmenétét hozták német földön. Ő maga „sikerszerző” lett, több műve pedig „sikerkönyv”. Nyilván hiteles, mégis valószínűtlennek tetsző adat: csak *A gyertyák csonkig égnék* 2000 augusztusáig kétszázezer, 2004-ig pedig „közel” egymillió példányban fogyott el (59.). (A két ország népességének arányát tekintve olyan ez, mintha nálunk valamely szépirodalmi alkotás – netán Márainak épp ez a regénye – százötvenezer vevőt találna!...) S ha valami ennyire kelendő, ennyire „piacképes”, óhatatlanul fölkerült a sikerkönyvek jegyzékére. Ez történt Németországban Márai műveivel is. A *Posztumusz reneszánsz* hírül adja: *A gyertyák csonkig égnék* – föltekintve 1999-ben vagy 2000-ben – a harmadik helyen állt a *Die Zeit* „toplistáján”, „... megelőzve az akkor Nobel-díjat kapott hazai író, Günter Grass is” (57.). Ezt tudván, a legkevésbé sem meglepő, hogy a Christina Viragh fordította többi Márai-regény szintén a bestsellerlisták elején követelt helyet magának (39., 82.), de – bár szerényebb keretek között – népszerűvé lett a *Válás Budán* (42.) és a *San Gennaro vére* nemkülönben. Utóbbi ketten is (Fried István: 20., Pintér Lajos: 42.) „sikerkönyv”-ként emlegetik, Türi Ágnes pedig megjegyzi, hogy „...a *San Gennaro vére* 2004 októberében a német nyelvű zsebkönyvek eladási listáján az előkelő ötödik helyet foglalta el” (196.). Bizonytal szöba kerülhetek volna más, ugyancsak hízelgő kimutatások is, ám ennyi bőven elég a konklúzióhoz: a sors különös, már-már groteszk finto-ra ismétlődik. Az a Márai vált (már Olaszországban is!) bestselleríróvá s szerepel különféle bestsellerlistákon, aki mélyen megvetette a bestsellert, s irtózáttal szemlélte a bestsellerlistákat. 1971-ben – miután végigpillantott az amerikai irodalom nagy korszakán – keserűen jegyezte föl: „Most nincs más, csak a bestseller”, egy esztendővel később meg ezt vetette papírra: „...megbámulni a bestsellerlistának nevezett pellengér szégyentábláját (...) egyértelmű a tudatosodással: valami megtörtént. Vadaminek vége” (*Napló 1968–1975*. Akadémiai Kiadó – Helikon Kiadó, Bp., é. n. [1993.] 99., 119.). Nem hinnők, hogy kerülhetetlenül szigorú véleménye enyhülne, pusztán azért, mert tulajdon művei lettek „bestsellerré”, és saját nevével is találkozhatnék a népszerűségi (eladási) lajstromokon. Persze, az utókor nem mindig és mindenben igazodik az alkotók ízléséhez és igényeihez.

Ámde – túl a véletlenek kedvező összjátékán, túl az ügyes kiadói „mar-

ketingen”, a reklámok és a propaganda gerjesztette keresleten, túl a hirtelen jött divaton – mi magyarázza, mi magyarázhatja Márai fölfedeztetését s káprázatos „karrierjét”? E kérdést a német kritikusok és a *Posztumusz reneszánsz* szerzői egyaránt és gyakorta felteszik. A válaszok sokfélék és többé-kevésbé bizonytalan körvonalúak, s időnként össze is mosódnak, áttűnnek egymásba. A legvalószínűbb indokok sorában szerepel a Habsburg-monarchia és a (klasszikus) polgár mítoszának újraéledése, a régi, szép idők iránti nosztalgia, a „romantikus, vad Kelet” (!) felé forduló érdeklődés, Márai európai mivolta, kalandos (?) életútjának végzetes lezárulása, írási autobiografikus értelmezésének lehetősége, a műveiben megnyilatkozó emberismeret és (mély)pszichológiai tájékozottság, a fordításokon is átütő stílusművészete, a (mindegy, hogy jogos avagy erőszakolt) párhuzamvonás megannyi alkalma közte és számos német és osztrák kortársa között – tán nem is vettük számba valamennyit. Mindez természetesen nem tudományos vizsgálódásokból, közvélemény-kutatásokból leszűrt megokolás, hanem a magyar tanulmányíróknak a német kritikák észrevételeire támaszkodó föltevése (42–53., 83–84., 98–99., 100–103., 169. stb., stb.). Bizonyára helyes föltevése, viszont e magyarázatok külön-külön s együttesen sem szavatolnak valóban mély és tartós érdeklődést, inkább csak egy átmeneti felbuzdulás indoklásai, amely felbuzdulás bármikor kihunyhat. Nem az álló-, hanem a hullócsillagok idejét éljük. Korunk és korunk embere nem a viszonylagos állandóság, hanem a folytonos változás egyedül üdvözítő voltára esküszik, így aztán holnap merőben érdektelenné, százalmasan avulttá válhat (s rendszerint válik is) az, ami ma még vonzó és lelkesítő. Jószerével kötelezővé lett minden érték örökös átértékelése – mi ért gondolnók, hogy Máraival nem történhetik meg ez? A *Posztumusz reneszánsz* egyik szerzője regisztrálja is a befogadás változását (2002 óta „...a mélyebb, áttekintő, analízáló cikkek elmaradnak”: 42.), a kötetben többször emlegetett fordító és biográfus, Zeltner Ernő (Ernő Zeltner) hozzánk írott levelei pedig rendre arról tudósítanak, hogy a németországi „Máraidagály” immár visszavonulóban.

Epp a fentiek okán támad bennünk az újabb szkepszis. Amily örvendetes, hogy Márainak sikerült bejutnia a német (és az olasz) irodalmi és olvasói köztudatba, ugyanolyan kérdéses, meddig és mely műveivel marad a felszínen. (Arról, hogy maga ez a bejutás egyben beérkezést jelent-e a világirodalomba is, már elmélkedni sem merészelünk.) Bármilyen káros is, ki kell mondanunk: a Németországban legkelendőbb,

lehangosabb ünneplésben részesülő Márai-könyvek alkalmatlanok arra, hogy képet adjanak szerzőjük jelentőségéről, írói nagyságáról. Középszerű regények csakis a középszerűséget igazolhatják, s amiként az igazi Thomas Mann nem a *Királyi fenség*ből, az igazi Hermann Hessét nem a *Gertrud*ból avagy a *Rosshaldé*ből ismerhetni meg, akként az igazi Márait sem *A gyertyák csonkig égnek* és az *Eszter hagyatéka* reprezentálja. Sokkal inkább reprezentál(hat)ná a németre ugyancsak átültetett *Egy polgár vallomásai*, a *Föld, Föld!...*, a *Zendülők*, a *Vendégszobák Bolzanóban* és a két naplókötet, ezek a művek azonban félárnyékban maradtak. A magunk részéről elgondolkodtatónak találjuk, hogy a német irodalomtudomány kiválóságai közül mindössze egyvalaki, a koros és tekintélyes Marcel Reich-Ranicki fejtette ki véleményét Márairól. Ő sem írásban, hanem csak „...az egyik népszerű televíziós műsorban” (57.) nyilatkozott, s oly udvarias túlzásra ragadtatta magát, amelyet önámítás volna komolyan vennünk. Elhíhetnők vajon, hogy aki nem olvasta *A gyertyák csonkig égnek* című regényt, „...leamaradt a XX. század irodalmáról” (uo.)?... Be kell látni: ez a hangzatos állítás a szenciációes nagyközönség igényeihez igazodott, s bizonyára tovább élénkítette a könyv iránti – egyébként sem lanyha – keresletet. S ha egy tiszteletreméltó, súlyos szavú irodalmár higgadt mérlegelés, tárgyilagos értéktétele helyett ily könnyűen elveti a súlyköt, ily fellengzős kijelentésre vállalkozik, mit várhatunk akkor a „zsmárnákritikától”, mert – Fried István bevezető tanulmánya is hangsúlyozza (7.) – Máraival s műveivel legtöbbszörre az foglalkozik. Üresen kongó, semmire sem kötelező állításokban nincs hiány. Akad, kit Márai könyvei a Nabokovéira emlékeztetnek (netán a *Lolitára*?...), akad, ki Ibsen (!) és Csehov (!) munkáival rokonítja őket, akad, aki szerint „...Márait mindenképpen a 20. századi klasszikusok közé kell számítani” (vajon *A gyertyák csonkig égnek*, az *Eszter hagyatéka* és *Az igazi alapján*?...), és „Akad, aki úgy véli, a 20. századi magyar és európai irodalomnak olyan meghatározó írója Márai, hogy még az a kérdés is fölmerülhet, vajon halálával, 1989-ban (sic!) nem ért-e véget a 20. század” (53.)... S nem csupán az efféle, fedezetlen nyilatkozatok kedvetlenítenek el bennünk. A *Posztumusz reneszánsz* szerzői visszatérően megemlítik, hogy az ezerszám (!) íródo recenzíók zöme mily alacsony színvonalú. A harsány, bombasztikus címek (81., 110–111. etc.) után a leggyakrabban – mintegy az elemzést „pötlandó” – sietős „tartalom”-, vagyis cselekményismertetések és elnagyolt értékelő megjegyzések következnek. Elmélyülés helyett felületesség, kiérlelt koncepció helyett ötletserűség, sok sztereotip észrevé-

tel, a Márai-életmű hiányos ismerete – tisztelet a ritka kivételnek, ezek a német lapok közölte kritikák általános jellemzői. Feltűnnek persze bennük olykor termékeny és termékenyítő szempontok, elgondolások is, ám a recenzíók legtöbbször csak a tömegizlésnek megfelelő népszerűsítést tekinti feladatának. És – varietas delectat – ahány kritikus, annyiféle vélemény és elképzelés. Mindenki mondja a magáét, így a „bírálatok” gyakran homlok-egyenest ellenkező nézeteket fejtenek ki ugyanazon könyvről, problémáról, szereplőről stb. (Ismét igazolódik: a kritika – túl azon, hogy mindig lenyomata szerzője ízlésének, műveltségének, elméleti fölkészültségének, értékfelfogásának, minőségérzékének etc. – eléggé tág teret nyújt az önkényességnek, a voluntarizmusnak is.) Ha a közös elemet keressük a recenzíókban, leginkább a hangütés, a hanghordozás kapcsolja össze őket. Az ismertetek zöme a nagy íróknak kijáró udvariassággal, tisztelettel, nemegyszer őszinte (?) lelkesültséggel közelít a szerzőhöz s bemutatott könyvéhez (mikor s mennyire spontán ez az odaadás, lehetetlen eldönteni), a „bírálatokban” ekként az elismerés, a dicséret szólama dominál. Van azonban példa a fordítottjára is; a magasztaló kórusba olykor disszonáns hangok vegyülnek. Némely recenzió csak középszerű alkotónak tartja Márait (53.), mások jóval messzebb mennek ennél: elvitatják modernségét, „avult”-nak, „giccses”-nek, „triviális”-nak bélyegzik, legkelendőbb könyveit pedig a „szórakoztató irodalom”, a „lektúr”, mi több, a „ponyva” kategóriájába utalják (53., 62., 64–65., 74., 76., 77., 79., 85., 170–171. stb.). Végletek: a gyakran mértékvesztő magasztalás és a súlyos elmarasztalás, a szinte kritikátlan túlbecsülés és a hiperkritikus alábecsülés végletei, s hiányzik vagy csupán elvétve tűnik föl, amire a legnagyobb szükség volna: a tárgyilagosságra törekvő, józan értékelés. S éppen ennek elmaradása adhat okot a nyugtalanságra, a szkepszisre. Márai csakugyan klasszikus író – de nem a Németországban leginkább elhíresült műveivel. Azok – sokadszor mondjuk – közepesek, netán annál is gyöngébbek. Ha Márai mégis velük, általuk minősül klasszikussá, akkor e szó – igazolva mintegy a posztmodernség értékviszonylagosság-teóriáját – kifordul eredeti jelentéséből, illetőleg ténnyé válik, hogy a piaci kereslet, vagyis a tömegizlés dönti el, ki és mi a klasszikus. Az 1999-es Frankfurti Könyvvásárral tagadhatatlanul új fejezet kezdődött Márai németországi recepciójában, ámde korántsem indifferens, művészetét a kultúra melyik szférája fogadta be. A jelek arra vallanak, hogy a tömegkultúra része lett. Meggyőződés kérdése, ki miként értékeli ezt a fejleményt. Nekünk eszünkbe jut: Márai egész életében az elitkultú-

ra elkötelezettje, szószólója volt, így föltehető, hogy saját műveivel is az elitkultúrát akarta gyarapítani, nem a populárist.

Amit eddig írtunk, a legkevésbé sem nyújtja a *Posztumusz reneszánsz* „szabályszerű” kritikáját; a könyv véleményezése helyett a könyv kiváltotta reflexióinkat vetettük papírra. Ideje, hogy immár valóban magával a tanulmánygyűjteménnyel foglalkozzunk. Ez a tizenöt szerzőt mozgósító, igen tartalmas és tanulságos (bár hullámzó színvonalú, a szövegrendezést illetően pedig kemény bírálatot érdemlő) kiadvány – mint a *Szerkesztői jegyzet* közli – „...a(z) SZTE Germán Filológiai Intézet Bernáth Árpád és Bombitz Attila által 2003 és 2005 között vezetett, Márai Sándor német nyelvű utóéletével foglalkozó hallgatói és doktoranduszi szemináriumainak dokumentuma. A több szemeszteren át folyó közös munka során számos recenzio, referátum, tanulmány készült; a kötet jelentős részben ezek szerkesztett változataira épül” (3.). Érdemes közzétennünk a könyv munkatársainak névlistáját, részint a megbecsülés jelzéseként, részint meg azért, mert valamennyiük írásával külön-külön foglalkozni képtelenség. A szerzőgárda tagjai, szereplésük sorrendjében: *Fried István, Fazekas Tiborc* (Hamburg), *Pintér Lajos, Mazán Vilmos, Kocsis Lilla, Nagy Hajnalka, Csősz Róbert, Vakarcis Szilárd, Szabó Judit, Gyurácz Annamária, Gál Szilvia, Szabó Agnes, Türi Ágnes, Bombitz Attila, Lele Gabriella*. Valamiféle rangsorba állítani őket merőben jogosulatlan és önhatalmú vállalkozás lenne; oktatók és hallgatók, pályakezdő és rég a pályán lévő kutatók munkáit egymáshoz mérni aligha ildomos, ráadásul kinek-kinek a teljesítményét óhatatlan befolyásolja az által feldolgozott téma is. Érjük be annyival: a kötet minden tanulmányából okulni lehet – az egyikből többet, a másikból kevesebbet.

A *Posztumusz reneszánsz* fölépítése roppant logikus. A perspektívaszerűkítés módszerét követve, a nagy(obb) összefüggések vizsgálatától jut el a rész-kérdések elemzéséhez. Bevezetésül Fried István értekezik – *Világirodalmi megtörténés?* címmel – Márai németországi sikerének jelentőségéről, konklúzióiról és további kilátásairól, majd a recepció történetét tekinti át két tanulmány. Az első az 1999 előtti, a második a Frankfurti Könyvvásár utáni befogadás történetét tárgyalja invenciózusan, megannyi érdekes szemponttal és adalékkal szolgálva. Ezt követően már az egyes Márai-művek recepcióját feldolgozó írások kerülnek sorra, szám szerint tíz analízis. Ha valamennyi ugyanarra a sémára készült volna, a gépies ismétlődéstől unalomba fúlna a kötet. Szerencsére szó sincsen ilyesmiről. Bár újra s újra a befogadás problematikáját elemzik a

szerzők (s ekként bizonyos átfedések szinte elkerülhetetlenek), többféle megoldással is próbálkoznak. Márai három – egyaránt Christina Viragh fordította – „sikerkönyvét” rendre két-két tanulmány veszi szemügyre. Az egyik kizárólag az adott regény német nyelvű kritikai visszhangjával foglalkozik, a másik pedig szembeesíti a német és a magyar értelmezéseket és megítéléseket, rámutatván az értékhangsúlyok elosztásának különbségeire, a kétféle észjárás és a kétféle befogadási mechanizmus esetleges hasonlóságaira, de legfőként eltéréseire. Elmés, gyümölcsöző kísérlet – a kétfajta vizsgálódás remekül kiegészíti egymást, s kár, hogy az „ikertanulmányok” sorozata a három „sikerkönyv” recepciójának illetően szemlézése után véget is ér. A magunk részéről a *Zendülők* és a *Csutora*, illetőleg a *Válás Budán* esetében is el tudtuk volna képzelni a kettős tükör használatát. Nem így történt; ez utóbbi regényeknek már csak a német nyelvű sajtóvisszhangját foglalja össze két dolgozat, a „pártanulmányok” elmaradnak. A veszteség kétségtelen, ám búsonganunk fölösleges. Egy újabb elemzés Arthur Schnitzler és Márai Casanova-regényeit (*Casanova Heimfahrt – Vendégség Bolzanóban*) veti egybe, különös tekintettel a bennük föllelhető párhuzamokra, majd – *Fikció és önéletrajz* címmel – az *Egy polgár vallomásai*, az *Ég és föld*, az utolsó *Napló* és a *San Gemmaro vére* német fogadtatásáról (a honi értékeléssel nem harmonizáló fogadtatásáról) olvashatunk érdekes fejtegetést. A kötetet a Bombitz Attila és Lele Gabriella összeállította bibliográfia zárja. A „...mintegy ezer tételt tartalmazó sajtóanyag alapján készült” (199.) válogatás a Márairól 1999 és 2004 közt íródott német nyelvű cikkek legjavának adatait tartalmazza. A szelektálás alapelveiről korrekttájékoztatót kapunk, magának a repertóriumnak a hasznosságát pedig bajosan vonhatnók kétségbe. Megtudhatni belőle egyebek között azt is, hogy akadt német kritikus – bizonyos Ulrich Steinmetzger –, aki öt esztendő leforgása alatt tizenegyszer (!) foglalkozott a magyar íróval, így valóságos Márai-specialistának tekinthető. (Alig marad el tőle Thomas Linden és Harald Loch: ők nyolc-nyolc tételt adnak a bibliográfiába.) Mondjuk ki még egyszer: a *Posztumusz reneszánsz* igen tartalmas és tanulságos elemzésgyűjtemény.

Jóllehet a kötet valamennyi munkatársa megérdemelné, jeleztük volt: nem áll módunkban egyenként taglálni az írásokat, rendre más-más arányban vegyítve elismerést és polémiát. Az egyikre azonban külön is ki akarunk térni, a legkevésbé sem pusztá szélyből, hanem fontossága okán. A tanulmányfüzér legnagyobb igényű, legátfogóbb okfejtése kétségkívül a Fried Istváné, s ékes a szerző rég ismert ére-

nyeivel: roppant tartalmas, rendkívüli olvasottságról, fölényes anyagismeretről, fúrge asszociációs készségről tesz lépten-nyomon tanúbizonyoságot, nemkülönben jellemzi az elméleti fogékonyság stb., stb. A szöveg számos megállapításával csakis egyetérteni lehet; így például azzal, hogy nem kérhetjük számon a magunk ismereteit a német olvasókon és kritikusokon, s tudomásul kell vennünk: Nyugaton másként recipiálják Márait, mint nálunk (8., 11–14., 20.), vagy azzal, hogy talán (talán...) az egységesülő Európa és az „Európa-tudat” segítheti Márai tartós be- és elfogadását (18–22.) etc. Mit sem csökkenteni nagyrabecsülésünket, ha jelezzük: bizonyos vonatkozásokban nem vagyunk egy nézetben Fried Istvánnal. Szövegének sűrűségét akár érdemként is említhetjük, de mert két-három tanulmányra is elegendő anyag torlódik össze a fejtegetésben, itt-ott nehéz volt követni a gondolatmenetet, a villámgyors váltásokat. Amde a vita nem emiatt, hanem Márai értékelése, „besorolása” okán bontakozhat ki közöttünk. Fried szerint Márai művészete – noha a századfordulás, „bécsi” modernségben gyökeredzik (9., 10., 17. stb.) – valójában a kései modernség kategóriájába sorolható. E tézis igazolására szembesíti a magyar írótt Gottfried Benn-nel (9.), jelenti ki: „Márai emigrációs regényei a kései modernség alakzataival kísérleteznek...” (10.), „...a Márai-művek” „...a kései modernség (...) poétikai-strukturális eljárásait tematizál”-ják (16.), *A gyertyák csonkig égnek*, „...a kései modernség egy alakzata...” (20.), s határolja el úgy – egy rendkívül hosszú és bonyolult mondatban – a *Béke Ithakában* című könyvet Joyce *Ulysses*től, hogy a végén mégis az legyen a konklúzió: „...a két mű talán nem is egészen idegen egymástól” (11.). Tiszteljük, de nem osztjuk Fried István felfogását. Nem osztjuk, mert a számkivetett Márai mélyen megvetette a kései modernség irodalmát (lásd például: *Napló 1958–1967*. Akadémiai Kiadó – Helikon Kiadó, Bp., é. n. [1992.] 257.), egyáltalán: a kortársi irodalmat, nem osztjuk, mert meghatározatlan marad, mit értsünk „a kései modernség alakzatai”-n, „poétikai-strukturális eljárásai”-n, amelyekkel „Márai kísérletez”-ik, illetőleg amelyeket „tematizál”. Egyszóval: hiányoljuk a bővebb kifejtést és az igazolást. Álláspontunk szerint Márai modern, de nem kései modern író, az emigrációban pedig arra a regénymodellre készített változatokat, amelyet már a harmincas években kialakított magának. (Azt csak mellékesen hozzuk szóba, hogy Németországban, ahol a „klasszikus modern – kései modern – posztmodern” korszakolás-teória szintén honos, egyáltalán nem foglalkoznak Márai

„besorolásával”, mert modernségen például egy-egy mű aktualitását értik: 75–76.). – Nem teljesen győzött meg bennünket Fried István arról sem,

hogy Hermann Hesse – Máraitól kétségtelenül sokra becsült – *Demian*ját, valamint Proust és Gide alkotásait be kell vonnunk a *Zendülők* (és az *Egy polgár vallomása*) „...eszmé- és tárgy történeti előzményei közé...” (10.). Lehetséges, hogy a gyermek- és kamaszkori tévelygésektől az önmegtaláláshoz vezető út rajzát mindhárom nagyság inspirálta, de csak igen távolról. Figyelembe kell vennünk, hogy a *Demian* vagy *Az eltűnt idő nyomában* problematikája, epikai konstrukciója egészen más, mint a *Zendülők*é avagy az *Egy polgár vallomása*é. Nem árt, ha Cocteau-val és a *Vásott kölykökkel* is számolunk. – És csakugyan a *Lotte Weimarban* „Goethe-figuráját” írta „tovább” Márai a *Jelvény és jelentés* Bertenjével (11.)? Thomas Mann regénye tagadhatatlanul nagy példát adott neki, de Bertenhez nem annyira Goethe, mint inkább Gerhart Hauptmann, Thomas Mann és maga Márai állt modellt (lásd erről könyvünket: *Búcsú egy kultúrától*. BÁR, Szombathely, 1998. 112., 125–127.). A *Lotte Weimarban* költőgénuszának léthelyzete vajmi kevésbé hasonlít a Bertenéhez. – Mivel pedig a tudományokban (kivált a humaniorákban) senkinek sem lehet teljesen és véglegesen igaza, a fentiekkel nem cáfoltuk Fried István elképzeléseit, csupán vitatkoztunk velük.

Néhány sietős széljegyzettel folytatva: a könyvben többször is megemlítetik (25., 39., 42., 188–189.), hogy a *Der Wind kommt vom Westen* (egy helyütt [42.] „Der Wind bekommt von Westen”...) című Márai-útirajznak máig sincs magyar fordítása és kiadása. Nos, önálló kötetként, teljes terjedelemben s valami efféle címmel: „Nyugatról fúj a szél”, netán „Nyugati szél fúj” valóban nem jelent meg eddig, egy viszonylag bőséges válogatás mégis olvasható belőle. Miképpen lehetséges ez? Vegyük már egyszer észre: a *Der Wind kommt vom Westen* Márai 1959-es észak-amerikai nagy utazásának naplója, s textusát – rostálva, tömörítve – megjeljük a szerző diáriumában is (vö.: *Napló 1958–1967*: 27–65.)! – Véleményünk szerint Schnitzler és Márai Casanova-regényének konfrontálása soványabb eredményt hozott a lehetónél. Alaposabban kellett volna tán „megváltatni” a két szöveget, hi-

szén akad bennük közös szereplő is, Bragadin(o) úr, az osztrák író főhőse is ruhát cserél, jelmezbe búvik, a *Vendégjáték Bolzanóban* kalandorának is nyomasztó gondja az öregedés stb., stb. Schnitzler hatása Márai művére esetleg mégis mélyebb, mint gondoltuk. – S az utolsó észrevételek: csak erős fenntartásokkal fogadjuk el, hogy az *Idegen emberek* „mintegy reflektál” *A Nyugat alkonyára* (30.), azt végképp nem hisszük, hogy *A gyertyák csonkig égnék* Spengler és Nietzsche eszméinek befolyásáról tanúskodnék (79.), minden elemében furcsálljuk az alábbi kijelentést: az *Egy polgár vallomása* Márai „...első jelentősebb regénye...” (26.), s indoklás híján nem értjük, miért nevezetik „Amorf regény”-nek *Az igazi* és folytatása (110.).

Ami pedig a szöveggondozást illeti, helyesebb, ha szöveggondozatlanságról beszélünk. Átnézte, korrigálta egyáltalán valaki a *Posztumusz reneszánsz* kéziratait? A jelek szerint aligha, nem csoda hát, hogy az olvasó téves, pontatlan, ellentmondásos adatok, torz, henyén fogalmazott mondatok, helyesírási és nyelvhelyességi hibák, képzavarok légióiba ütközik. Csupán a töredékét használ(hat)juk föl gyűjtésünknek. Az még csak apró szépséghiba, hogy a kötetből nem gyomlálták ki a merőben fölösleges ismétléseket, így aztán számtalanszor értesülünk arról, mi történt *A gyertyák csonkig égnék* című regénnyel 1999-ben, a Frankfurti Könyvvásáron. Az már több szépséghibánál, hogy a „sikerfordító”, Christina Viragh keresztneve némelykor „Christine”-ként (93., 106.), vezetékneve pedig „Virágh”-ként tűnik fel (73., 124., 137.). A legszebb kétségkívül a „Christine Virágh” változat (106.). Egyáltalán nem mindegy, hogy *Az igazinak* és folytatásának hány kiadása jelent meg németül: az egyik közlés szerint 2003-ig hét (39.), a másik szerint 2004-ig két, azaz kettő (41.)... Az sem teljesen indifferens, hol is látott napvilágot Ulrich Steinmetzger egy bizonyos cikke: a *Neue Rheinische Zeitung*-ban (190., 198.) avagy a *Neue Ruhr Zeitung* hasábjain (218.)... Ég és föld a különbség aközött, hogy Márai egyik könyvét helyesen, *Ég és föld* címen vagy „Föld és ég”-ként említjük (41.). Németország mint Németország nem létezett még, amidőn az agg Casanova menedéket keresett, s egyébként sem ott, hanem a csehországi Duxban húzta meg magát (174.), az *Idegen emberek* első magyar kiadása nem 1931-ben, hanem egy évvel korábban

jelent meg (30.), a *Szindbád hazamegy* külföldi (müncheni) magyar nyelvű editója viszont nem 1978-ban (25.), hanem egy esztendővel utóbb látott napvilágot. S a kritikus meghökken (de persze el is mosolyodik), amikor észleli, hogy a tőle vett idézeteket könnyed nagyvonalúsággal Thomas Lindennek ajándékozták (100., 55-ös, 56-os, 57-es jegyzet). – Néhány példa az ortográfia nagyobb dicsőségére: „épp úgy” (ugyanúgy jelentésben: 83.), „kétség kívül” (85., 96.), „proletár diktatúra” (129.), „izzig-vérig” (uo.), „minthogy” (nem mert, mivel jelentésben: 136.), „Láz-árnál” (138.) stb. – A németről átültetett szövegmentumok nemegyszer magyarul talanok, a nyersfordítás benyomását keltik („ellenállhatatlan gondosságot bontakoztat ki”: 84.), ámde sokkal nagyobb baj, hogy az anyanyelvünkön írott mondatok közül is jó párról állíthatnók ugyanezt. E könyv több írásának olvastán is úgy tetszik: az igényes stílusnak végképp leáldozott, a pregnáns, elegáns fogalmazás kiment a divatból; elég, ha egy mondat, egy szövegrész hozzávetőlegesen érthető. A „keresztül” névutót természetesen (?) itt is mindig helytelenül használják (129., 157., 188.), föltűnnek efféle, suta germanizmusok: „...arra a feltételezésre enged következtetni...”: 127., s egyszerre komikus és lehangoló képzavarok: „...nem történik más, mint egy, a közönség számára fogyasztható nézőpont rendszeres ismétlése” (79.); „A kritikák lényegi magva – a történet újramondása mellett – a két főszereplő, Lajos és Eszter alakja körül gyűrűzik” (87.); „...Márai regénye nyíltan rájátszik (...) a *Tonio Kröger*rel tematikáira” (129.); „...mindkét szerző részese a fényesen alámerülő világnak...” (130.) etc. Az ebben a legszomorúbb, hogy a *Posztumusz reneszánsz* egyik legnagyobb nyelvművészünkkel, Márai Sándorral foglalkozik. Emiatt is meg egyébként is: ez a gazdag tartalmú tanulmánygyűjtemény másmilyen szöveggondozást érdemelt volna!

Megtörtént hát, amire tíz esztendeje még aligha gondoltunk: Márai „piacképes”, Márai „sikerszerző”, a Márai-könyvek „sikerkönyvek”, Márai a „bestsellerlistákon” szerepel. Kérdés, ő maga vajon olyan „megtörténésről” álmodott-e, mint aminő most osztályrésze lett. Bár tudakolhatnók véleményét!

(Grimm Könyvkiadó, Szeged, 2005)
Lőrinczy Huba